

УДК 394 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)

Олег Єгрешій
(м. Івано-Франківськ, Україна)

“САКРАЛЬНІ АРХЕТИПИ”: СПРОБА ТРАДИЦІОНАЛІСТСЬКОГО ПОГЛЯДУ НА ІСТОРИЧНУ РЕТРОСПЕКТИВУ

У статті автор здійснює спробу простежити динаміку нівеляції “сакральних архетипів”, які були притаманні предкам упродовж століть: архетипів “табу”, “жертви”, “верх/низ”, “культурне/сире”, “своє/чуже”. Сучасна цивілізація відійшла від давніх архетипів.

Ключові слова: сакральні архетипи, “жертва”, “табу”, цивілізація, десакралізація, емансипація.

Людина постмодерної доби живе в дуже прагматичну епоху. Вірогідно, “у ногу із часом” повинні рухатися й гуманітарні науки, адже доба, коли суспільні науки виконували тільки “фактонакопичувальні” функції, на наш погляд, минула, і перед істориком-науковцем як ніколи гостро постають завдання світоглядного й пізнавального характеру. Ідеться про окреслення особливостей нинішньої постмодерної епохи (з її можливостями, або, навпаки, викликами), а відтак – означення своєрідних “контурів дій”. Тож праксеологічним (практично-дієвим) складникам науки, з огляду на зауважені вище причини, відводиться сьогодні чи не основне місце.

Значною мірою “опорною” у контексті означених нами міркувань виступає стаття відомого українського історика Олександра Реєнта “Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу”, що вийшла друком далекого 1999 р., але аж ніяк не втратила нині своєї актуальності. Автор статті акцентує на тому, що історики-науковці мусять виконувати й соціальний запит громадськості, адже саме з гуманітарними науками пов’язане формування системи цінностей, орієнтирів і потреб, урешті, і “морально-правового клімату” у державі. “Гуманітарне здичавіння”, цитуючи автора, “породжує ланцюгову реакцію загальної деградації та соціальні антагонізми, що перетворюються на метастази”. Професор окреслює необхідні варіанти оптимізації історичних наукових досліджень, зокрема, акцентує на розширенні методики досліджень, активнішому запозиченні досягнень інших наук гуманітарного циклу (соціології, філософії, релігієзнавства тощо), упровадженні до наукового вжитку джерел особистого походження, до яких важче “підібрати ключі із загальноприйнятого інструментарію”, герменевтиці – прискіпливішої роботи з оригінальним текстом (листуванням, періодичними виданнями), умінню прочитати оригінал “між рядками”. Указує автор і на потребу “розширення палітри” наукового пошуку, певному відході від конкретно-історичних досліджень й активнішому зосередженні на історіософських розвідках¹.

Водночас О.Реєнт в епілозі статті окреслив коло питань, які потребують особливої уваги, цитуючи автора, “організаторів вітчизняної науки, вчених, викладачів, усіх, кому не байдужа наша історія і наше майбутнє”. Професор вважає, що “в теоретико-методологічному плані одним із найбільш складних і багатообіцяючих напрямів є виділення архетипів (першосхем), які склалися в різних галузях життя та в різні періоди історії України. Це, на його думку, дасть можливість ідентифікувати з максимальною достовірністю окремі елементи й ознаки суспільного буття українців, у тому числі й ті, що раніше не бралися до уваги або вважалися другорядними”².

Хочемо особливо акцентувати на останніх тезах професора, адже пропонується нами нижче стаття має якраз історіософський характер, і звертає увагу на “сакральні архетипи” цивілізації, вузлові речі повсякденної практики не лише українців, а й історичних людей на загал.

Разом з тим автор цих рядків усвідомлює, що зазначена стаття має радше “узгальнено-аналітичний”, а не “конкретно-фактологічний” характер, і відомі всім історичні факти, свого роду, отримали іншу інтерпретацію. Усвідомлюємо також, що окремі положення статті мають полемічний характер.

Апріорі, історичні знання вказують на визначальну роль релігії в житті суспільства. Історична людина у своїй життєдіяльності вдіяла релігійним практикуванням набагато більше уваги, ніж сучасна. Скажімо, відомий американський соціолог і культуролог Пітірім Сорокін дослідив вплив світського та релігійного факторів на розвиток мистецтва, а також процес звільнення моралі від релігії. Він дійшов, урешті, висновку, що до X століття твори мистецтва з релігійним змістом становили 81,9% від загальної їх кількості, у X–XI ст. – 94,7%, у XII–XIII ст. – 97%. Але вже у XVI ст. сакральних творів мистецтва було 64,7% від загальної кількості, а в XIX та XX ст., відповідно, 10 і 3,9%³. Ця статистика свідчить про “десакралізаційну” динаміку розвитку світового мистецтва.

Можемо твердити, що історичне суспільство було побудоване по вертикалі (існувала ієрархізація соціуму, його стратифікація – “верх/низ”; “освічені/неосвічені” (“культурне/сире”)), а не по горизонталі (рівність, плюралізм, демократія). Ієрархізація соціуму, як уважалося, має сакральний зміст, що втілює божественний космічний порядок на землі. Ця теза є ключовою в багатьох традиціоналістських розвідках⁴. Крім того, історичне суспільство “локалізувалося в просторі” – упродовж тисячоліть визначальним був архетип “своє/чуже”, а отже, війни мали священний, сакральний зміст.

Визначальне значення в життєдіяльності соціуму відіграв архетип (грецьке слово, що означає праобраз, початковий образ, первісну форму для наступних утворень) “жертви” (жертвоприношення складала основу більшості релігій), а також архетип “табу”. Ці архетипи вважалися священними й мотивувалися наслідком гріхопадіння людини. Одне слово, урятувати безсмертну душу в чітко ієрархізованому й локалізованому просторі, який неухильно дотримується архетипів “жертви” і “табу”, вважалося значно легше, ніж в умовах емансипованого (звільненого від залежності, обмежень) і консумістичного (споживацького) суспільства.

Так, влада давніх держав Стародавнього Сходу була виражено централізованою й ієрархічною. Вища влада в Давньому Єгипті належала царю – фараону, який уважався живим богом, був одночасно верховним правителем, жерцем і головнокомандувачем. Давньоєгипетська етика містилася в правилах “Маат”, давньовавилонська – “Кодексі Хаммурапі”, що ґрунтувалися на поняттях Істини, Порядку, Справедливості. Жерці у державах Стародавнього Сходу не лише відправляли релігійний культ, а й уважалися, що прикметно, охоронцями езотеричних знань.

Характерною особливістю індійського суспільства, як відомо, був поділ на варни. Уважалося, що варни створені богом Брахмою із частин його тіла: брахмани – жерці, створені з уст Брахми. Їхній обов’язок – вивчати священні книги, повідомляти волю богів людям. Кшатрії – воїни, створені з рук Брахми, що мають воювати й управляти державою; цар – головний кшатрій. Вайшї – селяни, ремісники, купці, створені зі стегон Брахми. Їхній обов’язок – праця. Шудри – слуги, створені з ніг Брахми, що повинні слугувати представникам вищих варн.

Як правило, держави стародавнього світу за формою державного правління були монархіями, про що виразно засвідчують їхні назви – Раннє Царство, Стародавнє Царство, Середнє Царство, Нове Царство, Пізнє Царство (IV–I тис. до н. е.) у давньоєгипетській державі; Халдейське Царство (I тис. до н. е.) у Стародавньому Вавилоні; Критське Царство (II тис. до н. е.) у Давній Греції; Ізраїльсько-Іудейське

Царство (I тис. до н. е.) та ін. У Царстві організовувалася життєдіяльність людей у співвідношенні з певними сакральними нормами. Царство, як відзначає російський традиціоналіст О.Дугін, “зберігало вертикальне становище всупереч ентропії матеріальної реальності”⁵. У Давньому Китаї, скажімо, цар чи імператор обожнювався як “Син Неба”. До речі, конфуціанство, як релігія, вважало “установлений Небом порядок відносин у суспільстві та родині” (по вертикалі) непорушним. Суворе дотримання традицій, повага до старших, покора владі – постулати, що лягли в основу цієї релігії. Соціальна структура будувалася за принципом піраміди, яку очолював правитель.

Архетип “культурне/сире” (освіченою, як правило, була лише верхня частина соціуму, аристократи) упродовж багатьох тисячоліть сприймався як само собою зрозумілий, і такий, що не вимагав жодних доказів. Аналогічного акцентування вимагає й архетип “своє/чуже”, адже в багатьох стародавніх державах головного правителя (царя) вибирало військо, він був нерідко жерцем, верховним правителем і воєначальником війська в одній особі. Війни, як уже зазначалося, мали священний, сакральний характер. Скажімо, у пантеоні римських богів Марс – бог війни, поряд із богом Неба Юпітером уважався найвеличнішим. Не випадково саме воїни, що захищали свого правителя, *своє від чужого*, отримували від верховної влади привілеї, гроші, нові землі. Воєнна справа поряд із жрецькою вважалася найпрестижнішою. Згадується перський цар Дарій I (521–486 рр. до н. е.), якого проголошувало царем військо і який сприймався як “великий цар всіх царів”. У Спартанській державі (I тис. до н. е.), закони Лікурга регламентували життя спартанців до найменших дрібниць, установлювали сувору дисципліну, а сама Спарта нагадувала великий військовий табір. У Давній Спарті царів обирала апела, що вважалася вищим органом влади, а царі були верховними жерцями й головнокомандувачами. Під час воєн царі мали право життя і смерті над воїнами. В Афіській державі вища влада належала ареопагу – раді старійшин, а державою керували дев’ять архонтів – голова, верховний жрець, командувач війська. Суспільний устрій у Римській республіці також будувався за ієрархічним принципом, а республіка поєднувала риси монархії.

Водночас стародавні держави за формою державного устрою зазвичай були імперіями. Наприклад, Перська держава середини I тис. до н. е., імперія Александра Македонського (IV ст. до н. е.), імперія Хань в Китаї (II ст. до н. е. – II ст. н. е.), Римська імперія I–II ст. н. е., середньовічна Франкська імперія Карла Великого, імперія Великих Моголів в Індії, згодом Візантійська імперія, Арабський халіфат, Османська імперія та ін.

У період пізньої Римської імперії, як відомо, відбулася важлива подія – імператор Константин Міланським едиктом (313 р.) дозволив вільне сповідання християнської релігії в імперії. Християнство значною мірою змінило хід історії, дало новий імпульс діяльності жрецькому прошарку, значно “спростило” шлях віруючих (християн) до Бога – “Бог став людиною, аби людина знову стала Богом”. Було засновано церкву, аби кожен християнин міг шляхом участі в літургії (Безкровній жертві Христовій), акафістах, молебнях, сповідаючись і причащаючись, зберігаючи пости, молитися про прощення (Господи, помилуй, Спаси, Господи), жертвувати Богу своє життя, усього себе. Євхаристія, як відомо, вважається головним християнським таїнством, основною сутністю Божественної літургії. Довгі століття тепер уже церква (жрецький прошарок) стала головним духовним авторитетом і “законодателем мод” мільйонів віруючих. Вона не лише вдіяла жертви, роз’яснювала різні табу (гріх), а й була опорою вищих прошарків населення, влади, допомагаючи останній в організації життєдіяльності⁶. При церквах і монастирях функціонували школи, колегіуми, де вищі прошарки населення

могли навчатися (“культурне”), церква нерідко санкціонувала війни проти невірних (“чужого”) – ті ж Хрестові походи, наприклад.

Скажімо, і “Салічна правда” вождя салічних франків Хлодвіга початку VI ст., і “Руська правда” Ярослава Мудрого XI ст. жорстко побудовані на конфігурації “верх/низ”, “культурне/сире”. Карл Великий (роки правління 768–814) узаконив церковну десятину, якою почало обкладатися все населення Європи, уніфікував канонічний текст Біблії. Невдовзі отримала розвиток теократична доктрина в Західній Європі, за якою лише помазання церкви робило короля (світську владу), свого роду, над широким загальним населенням (одне слово, робило “верхом”).

Суспільний лад, що утвердився в Західній Європі в добу середньовіччя, називають феодальним. Він характеризується наявністю сеньйоріально-васальних відносин (той самий архетип “верх/низ”). Сеньйор передає васалу в спадкове володіння землю із селянами – феодал і зобов’язується захищати васала від посягань ворогів, а васал, своєю чергою, має відбувати військову службу на користь сеньйора, брати участь в охороні його замку, просити про грошову допомогу тощо. У середні віки, як відомо, в Європі склалася триступенева суспільна структура: ті, що моляться (духовенство), ті, що воюють (рицарство), і ті, що працюють (селяни, ремісники, купці). Виразно простежуються аналогії з тріадою: брахмани/кшатрії/вайшї.

Разом з тим у Візантії співвідношення між світською і церковною владою склалися дещо по-іншому. Східна церква в порівнянні із Західною опиралася на силу держави, Константинополя, хоча вплив жрецького прошарку залишався значним, оскільки влада, як уважалося, мала божественне походження і характер. Державна доктрина уславлення християнської моралі й культ візантійського імператора, як верховного владики всього християнського світу, особливо виразно знайшли свій вияв у часи імператора Юстиніана (роки правління 527–565), здійснили значний вплив на систему всього суспільного ладу й культурного життя епохи.

Між тим варто зауважити, що Нікейський собор (325 р.), а також собор у Халкідоні (451 р.) продемонстрували суперечності між Західною і Східною церквами. Як наслідок, 1054 р. церква розділилася остаточно. До речі, розкол завжди з позицій традиціоналізму вважався значним гріхом. Причому на різних рівнях – “широкому” (державному, релігійному) чи “вузькому” (колективному, сімейному). Уважалося, що розкол – це ослаблення “свого” перед “чужим” (невидимим ворогом чи видимим), утрата монолітності, цілісності, сили.

Суттєві цивілізаційні зміни відбулися в ранньомодерну добу. Насамперед це стосується Реформації, яка слушно вважається вагомим десакралізаційним зломом, адже церква, зважаючи на появу ще одного її напрямку – протестантського, поступово починає втрачати свій авторитет і вплив. Прологом Реформації виступили відомі події в Чехії кінця XIV – першої третини XV ст. – гуситські війни. У ході війн проголошувалися не лише реформаційні тези (про підпорядкування церкви королю, а й гасла, які виступали проти усталеного соціального ладу – “верх/низ”). Відбулася не просто десакралізація влади, а суттєве ослаблення жрецького прошарку, його “дисперсія” (роздроблення). Церква мусила відтоді служити правителям на місцях, адаптовуватися до національних умов у новонароджених державах ранньомодерної доби. Дуже промовисто в цьому контексті виглядає гасло: “Чия влада, того і віра”. В умовах ранньомодерної доби починають означуватися кордони більшості з європейських держав, формуватися національна самосвідомість народів, сучасні мови, національні культури. Богослужіння все частіше відправляються рідними мовами, на рідні мови перекладаються й давні сакральні тексти.

У цьому контексті варто згадати події у Франції (Варфоломійська ніч 1572 р. між католиками й гугенотами), Тридцятилітню війну (1618–1648 рр.), головною рисою якої також були релігійні питання – велася війна між католицизмом і протестантством, яка завершилася фактично перемогою останніх. Після Вестфальського мирного договору (1648 р.) велика кількість ранньомодерних держав стали незалежними. Тож Реформація до певної міри привела й до національної “емансипації”. Слід назвати й революцію в Нідерландах другої половини XVI ст., яка мала не лише виражений антикатолицький характер, а й, що важливо, національний, антифранцузький. Спроби церкви мінімізувати діяльність реформаторів, незважаючи на успішні дії у вигляді контрреформації (у 1534 р. було засновано Орден єзуїтів), були не результативними, а, отже, процеси “дисперсії” жрецького прошарку стали невідворотними.

Водночас реформаційні процеси неминуче призводили до ще більш глибоких цивілізаційних змін. Англійська революція середини XVII ст. продемонструвала вже інші тенденції – антимонархічні й консумістські (споживацькі), народження нового прошарку – буржуазії (людей капіталу). Буржуазія, що, прикметно, уже не потребувала патронату покровителів – монархів, як це було в умовах стародавнього світу й середньовіччя, коли великі власники (феодала) отримували нові землі від царів (монархів) за вірну службу, військові звитяги. Узагалі зародження нового прошарку – буржуазії було закономірною особливістю історичного процесу, епохи. Географічні відкриття Христофора Колумба, Васко да Гама, Фернана Магеллана та інших мандрівників не тільки створювали передумови для колоніальної системи світу, а й суттєво активізували торгівлю, комунікаційний зв'язок. Загальноцивілізаційні тенденції XVI–XVII ст. – урбанізація, розвиток науки, техніки також сприяли становленню буржуазії, купецтва, які нерідко ставили підприємницькі властивості людини, її волю вище від Божої волі.

Англійська революція середини XVII ст. – це не лише вияв деієрархізації (виклик архетипу “верх/низ”), але й, великою мірою, вияв десакралізації – виступ проти основоположного архетипу “жертви”, оскільки споживацькі, капіталістичні правила цивілізаційного існування не визначалися жертвністю, а сповідували нові схеми – працювати на себе. Тому буржуазія не потребувала ані існування абсолютної монархії, ані значного впливу церкви. І це були суттєво нові цивілізаційні тенденції. Наслідок революційних подій – проголошення Англії республікою і значне ослаблення авторитету жрецького прошарку (церкви). За результатами революції формується новоєвропейська цивілізація.

Відомий традиціоналіст Максим Борозенець, аналізуючи ранньомодерну добу, у статті “Просветление после просвещения” симптоматично згадав відому мудрість “Що внизу, то вверху, і що вверху, то внизу”. Автор тим самим недвозначно дає зрозуміти, що в епоху нового часу відбулися серйозні соціальні метаморфози, розпочалася деієрархізація суспільства. Нова парадигма європейської історії, відзначає автор, котра започаткувала сучасну західну цивілізацію, вийшла на поверхню в XV–XVI ст., коли католицизм переживав серйозну кризу, перетворившись із “пасіонарного культу Неба в паразитуючу систему догматів”, що була відособлена як від Бога, так і від людей⁷.

Наукові відкриття XVI–XVII ст., культура доби Відродження, що мали світський характер і гуманістичний світогляд, стали своєрідним “цивілізаційним мостом” між Реформацією і Просвітництвом. Принцип науковості переконував, що основним засобом пізнання світу є експеримент (а не провіденціалістські засади, як у середньовіччі), а поширення нових цінностей – повага до людини, незалежно від її походження, плюралізм, орієнтували на пізнання нового. В умовах ранньомодерної доби наука, мистецтво та по-

літика поступово, але неухильно звільнялися з-під впливу церкви. Як відзначив згаданий вище М.Борозенець, “Церква невдовзі була витіснена на периферію Науки”⁸.

XVIII ст. увійшло в історію як століття “освіченого абсолютизму”. Відбулися, зокрема, кардинальні зміни в галузі освіти. У цивілізаційному вимірі цього слова просвітництво як термін використовується для визначення ідейного руху, що розгорнувся в країнах Європи під гаслом “in ratio veritas” – істина в розумі. Це був воістину грандіозний переворот, оскільки головні тогочасні інтелектуали (філософи, історики, письменники, люди науки) проголошували революційні на той час ідеї – людський розум “править світом” і вирішальна роль у пізнанні “природного порядку” належить світській науці. Ці тези, як уже зазначалося, ішли “в розріз” провіденціалістській формулі, яка, своєю чергою, залишалася непорушною впродовж багатьох століть. В її основі, як відомо, містилася воля Божа, і людина, на наш погляд, по-іншому, більш витончено сприймала головну молитву християн – “Отче наш, нехай буде воля Твоя”. Відтак людині було значно легше “упокоритися”, повірити в живого Бога! На зміну вірі як консолідуючому Центру приходять знання, як відмічають окремі традиціоналісти, – десакралізаційний гнозис⁹. По-різному сприймаючи релігію, більшість просвітителів гостро виступали проти церкви, вважаючи її, свого роду, “ретроградною інституцією”. У цьому звісно ж таїлася небезпека, бо ослаблення жрецького прошарку неминуче призводило до десакралізації суспільства, усієї цивілізації.

У другій половині XVIII ст. в Європі чимало монархів розпочали реформи, які назавжди змінили “сакральну конфігурацію” цивілізації. Король Пруссії Фрідріх II провів реформи в галузі державного управління, освіти, юриспруденції, віросповідання, які демократизували суспільство. Аналогічні реформи були здійснені в Габсбурзькій імперії Марією-Терезією та її сином Йосифом II. У цілому, реформи періоду “просвітницького абсолютизму” мали, звичайно, грандіозне значення. По-перше, вони продемонстрували стійкі секуляризаційні тенденції – церква (жрецтво) поступово, але впевнено втрачала свій вплив. По-друге, реформи сприяли національно-визвольній боротьбі меншин, які активізували боротьбу за своє визволення, не маючи більше потреби в покровительстві монархів. Але, вірогідно, найвагоміші зміни відбулися в конструкції “верх/низ”, “культурне/сире”, оскільки все частіше почали висуватися ідеї рівності, свободи, демократії, загального доступу до освіти тощо.

Звісно ж, важливим етапом цивілізаційних змін і найвагомішим, на думку більшості традиціоналістів, соціальним переворотом нового часу, назагал, стала Велика французька революція, ідейним підґрунтям якої й виступило просвітництво. Результатом революційних змін стала ліквідація “старого порядку”: абсолютизму, залишків феодальних відносин, станового поділу суспільства, а політична й економічна влада цілком перейшла до буржуазії. Було проголошено невід’ємні права людини й громадянина, започатковано формування правової держави та громадянського суспільства. Зокрема, у 1789 р. було прийнято Декларацію прав людини, у якій проголошувалися принципи народного суверенітету, рівності всіх людей перед законом, а також свободи слова, друку й совісті. У Франції, а невдовзі й в інших державах установлювалася республіканська форма правління, затверджувалося верховенство представницьких органів влади.

Але, звісно ж, наслідки Великої французької революції були набагато ширшими в цивілізаційному плані, адже ніколи раніше сакральні архетипи “верх/низ”, “культурне/сире” не знали таких деструкцій. Ідеї Великої французької революції раз і назавжди змінили обличчя світу, ще більше секуляризували й консумізували світове суспільство. Варто згадати, що паралельно дуже швидкими темпами демократизувалося суспільство

й на іншому континенті – у США. “Білль про права”, прийнятий Конгресом США в 1791 р., також проголошував право громадян на свободу зібрань, слова, преси, широкі права людини.

За висловлюванням того ж М.Борозенця, прикладною доктриною нового часу став лібералізм, ідеологічна основа якого визначалася емансипацією (звільненням від залежності, гніту, скасування обмежень)¹⁰. Тривало переформування усталеного віками світобачення. Ремісники й торговці, які раніше були залежні від церкви або від держави, здійснили фундаментальний переворот усіх цінностей (“Якості”) у знак грошей (“Кількості”)¹¹. За М.Борозенцем, догматичний лібералізм ототожнювався із секуляризмом, звільнюючи Європу від традиційної ієрархії.

Події XIX ст. – прямий результат цивілізаційних змін, що відбулися після Великої французької революції. Десятки націй заявили про бажання вийти з-під політичної залежності імперій. Революції 1848–1849 рр. в Європі, незважаючи на свою незавершеність, дали значний поштовх і національним, і суспільно-політичним метаморфозам у розвитку європейських держав. Прикметно, що боротьба буржуазії, робітників і селян проти старого порядку з’єдналася з національно-визвольною боротьбою народів Австрійської, Російської й Османської імперій. Як наслідок, європейські монархи вже не могли не реагувати на виклики часу. Спочатку в Австрії (1848 р.), а згодом у Росії (1861 р.) було ліквідовано кріпацтво. Причому реформи пішли набагато далі (адміністративні, судові, реформи в царині освіти та ін.). Усі зазначені вище реформи демократизували суспільство. Влада багатьох монархій була тією чи іншою мірою обмежена конституціями й парламентами. Поставали нові ідеології – марксизм, соціалізм, які різко виступали проти традиційної “вертикальної” побудови світового суспільства, висували ідеї свободи, соціальної справедливості, рівності. Народжується в ту пору новий прошарок – інтелігенція. Дехто з революціонерів під впливом модерних радикальних течій проголошує ідеї політичної незалежності, державного перевороту, перманентної пролетарської революції та ін.

Незважаючи на консерватизм властей (той самий Віденський конгрес 1814–1815 рр.), національні рухи в більшості країнах добилися значних успіхів. Варто згадати італійський визвольний рух, польське повстання, боротьбу слов’ян проти турецького гніту. Але, у цілому, “національна емансипація” XIX ст. мала у своїй переважній більшості культурно-просвітницький зміст і тільки під кінець XIX ст. з появою політичних партій, національно-визвольні рухи політизуються, починають висуватися ідеї політичної незалежності. Загалом злам XIX і XX ст. характеризується популярністю не лише національно-визвольних ідей, а й соціалістичних. Революціонер-соціаліст у визначений період – це людина, яка бореться за популярні на той час ідеї рівності, справедливості, свободи різних прошарків суспільства. Нерідко національні борці були соціалістами.

Варто також акцентувати на тому, що в XIX ст. швидкими темпами проходила “технологічно-комунікативна” революція. Промисловий переворот, урбанізація, залізниця, телеграф, телефон, автомобілі, радіо – усе це дітища якраз XIX ст. Інша річ, що телефонізація, радіо, автомобілізація населення на масовому рівні вкоренилися вже у XX ст. Хоча, звісно ж, “прискорення часу”, технологічний бум, який почала переживати цивілізація, робили можливим пропагувати нові, емансиповані погляди значно більшої кількості людей.

Важливий етап цивілізаційних змін – Перша світова війна 1914–1918 рр. і наступні ліквідації імперій (Австро-Угорської, Російської, Німецької, Османської), а також революції на інших материках – Сінхайська революція в Китаї (1911 р.), Мексиканська революція (1910–1917 рр.), революція в Ірані (1905–1911 рр.), Младотурецька револю-

ція (1908 р.) та ін. Вони мали антифеодальний, антиабсолютистський характер. Поступово замість монархій, імперій “на масовому рівні” утверджуються республіки, на політичних картах з’являються нові національні держави, у яких усе частіше усталюються демократичні режими, починають функціонувати національні парламенти, упроваджуватися різноманітні свободи, права. На “цивілізаційному рівні” таких новацій в умовах ХІХ століття не спостерігалось.

Між тим монархії охороняли традицію. Маючи у своїй переважній більшості тісні контакти зі жрецьким прошарком (церквою), монархи не давали суспільству в цілому дискредитувати давні архетипи. Назважаючи на міцні позиції на початку ХХ ст. влади капіталу (буржуазії, споживачів, торгівців), яким було тісно в старій монархічній канві, незважаючи на значний авторитет прихильників “революції знизу” – посилення впливу соціалістів, збільшення чисельності пролетаріату, незважаючи на політизацію національних рухів і радикальні гасла проголошення незалежності, монархії залишалися своєрідним форпостом непорушності тисячолітньої традиції, в основі якої завжди залишалися сакральні архетипи “табу”, “жертви”, “своє/чуже”, “верх/низ”, “культурне/сире” та ін. Падіння імперій, проголошення республік у багатьох державах раз і назавжди розірвало цей ланцюг традиції, який пов’язував багато поколінь. Відтак пройшов ще один етап десакралізації влади¹².

Після Першої світової війни держави розвиватимуться двома ідеологічними шляхами. Перший – капіталістичний, головною ідеологією якого була ідеологія грошей, споживацтва. Дуже промовистими в цьому ключі видаються розмірковування традиціоналіста О.Фоміна в статті “Денница-капитал и его отчуждение”. Автор зауважує, що спершу, в умовах існування ранніх монархій, золото, гроші мали “сакральну природу”, багатство не вважалося гріхом, а було радше “виявом божественної волі”, де багаті (будучи верхом) мусили допомагати бідним, “духовно патронувати” нижчі прошарки суспільства. Монарх у цьому разі асоціювався як сакральна зв’язна ланка, через яку передається не лише закон, а й благодать від Бога до народу¹³. В умовах постмодерної доби відбулося, цитуючи автора, “отчуждение денег от Принцыпа” (Творця. – О.Є.), почало домінувати споживацтво, тривала капіталізація дійсності. Підпункти зазначеної вище статті О.Фоміна: “Отчуждение денег от Принцыпа”, “Трасформация денег в капитал и капитализация реальности”, “Трасформация капитала в систему имиджей”, “Глобализация капитала” говорять самі за себе¹⁴.

Капіталістичний шлях – це шлях секуляризації, парламентаризму, урбанізації, плюралізму ідеологій, масової культури, яка зароджувалася в міжвоєнні роки, свободи слова, друку й т. д. Цим шляхом пішла значна кількість держав Європи, а також США, які поступово стають світовим лідером. Між тим ідеї рівності, свободи, демократії, загального доступу до освіти населення йшли врозріз з означеними вище сакральними архетипами. Адже західні цінності, проголошені універсальними, представниками ранніх цивілізацій не сприймалися. Скажімо, в ісламській, конфуціанській, японській, індуській, буддійській, християнській традиційних культурах майже не знаходимо таких ідей, як лібералізм, конституціоналізм, лаїцизм (термін, що окреслює домінування виключно світського способу життя соціумом, нівеляції духовності), права людини, рівність, свобода, демократія, вільний ринок, відділення церкви від держави¹⁵.

Заснування 1919 р. Ліги Націй, а згодом, 1945 р., ООН по суті започаткувало процес глобалізації, що, у принципі, суперечило архетипу “своє/чуже”. Ну й, мабуть, найбільш важливі й суттєві зміни проходили в площині нівеляції архетипів “жертви” (значне зменшення авторитету церкви), хоча жертва “книжника”, жінки (багатодітні сім’ї залишалися в міжвоєнній праволіній), жертва робочого люду (селян, робітників) ще не

була цілком скомпрометована. Крім того, у міжвоєнні роки з появою масової культури (1930-ті рр.), грамплатівок, кінематографа, радіо, журналів, газет на масовому рівні, строкатого одягу, реклами розпочався, як показав час, безповоротний процес нівеляції дуже важливого табу – табу на тіло (хоча до “революції статі”, так званої “сексуальної революції” 1960–1970-х рр., залишалося ще декілька десятиліть).

Деякі інші тенденції намітилися в країнах, які обрали соціалістичний шлях розвитку (наприклад, Радянський Союз). Тут мала місце своєрідна “революція низів”. Більшовики (частина соціалістів), опираючись на підтримку пролетаріату, робітників, солдатів, здійснили революційний переворот, ліквідувавши монархічну традицію й відсторонивши буржуазію від влади. Комуністичні реформи, з одного боку, були антиподом ліберальним реформам Заходу, та, з іншого, – мали чимало схожого якраз у плані нівеляції архетипів. Відбулася соціальна “зрівнялівка” (антипод конструкції “верх/низ”). По-друге, радянська дійсність зробила можливою загальну освіту (антипод конструкції “культурне/сире”) усіх прошарків населення, причому в порівнянні з капіталістичною ідеологією – безкоштовну освіту.

Разом з тим у Радянському Союзі, з огляду на складні зовнішньополітичні відносини з капіталістичним світом і виражену політичну абстрагованість, досить міцними залишалися позиції архетипу “своє/чуже”, чого не було на Заході, де поступово життя глобалізувалося. Це мало суттєве значення, оскільки дуже зближувало громадян “у своєму”, свого роду “колективізовувало” суспільство, що не давало людям уподібнитися до стилю “легкого” життя Заходу, утверджувати масову культуру й т. д. Однак жрецький прошарок (церква) у соціалістичному світі не мав можливостей повноцінної діяльності (діяльність Православної церкви мала більше символічний характер, а Католицька церква перебувала в підпіллі). На Заході ж церква була легалізована, але ефект її не був високим, оскільки її діяльність губилася у світі капіталу, християнська ідеологія ставала *однією* з багатьох ідеологій плюралістичного Заходу. Разом з тим у радянському просторі, зважаючи на жорсткість влади (нехай і цілком десакралізованої), яка шляхом насильства оберігала порядок у державі, жертвенність (особливо книжників, робітників) залишалася на доволі високому рівні, що не дозволяло країнам із соціалістичною ідеологією “консумізуватися”, як це було в капіталістичному просторі. Яскравий приклад “жертвенності” радянської дійсності – Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр., де гостро проявилася жертвенність радянського воїна, який захищав свою країну й правителя цієї країни (своє) від чужого. Культ “радянського солдата” буде послідовно утверджуватися в радянському середовищі впродовж 1950–1980-х рр.

Дуже важливі зміни відбулися в 1960–1970-х рр. Ідеться про так звану “революцію статі”, або “сексуальну революцію”, яка суттєво змінила, напевно, найважливіше індивідуальне табу, табу на тіло – обмеження статевого життя людини, які вважаються надважливими в більшості релігій. Демократизація одягу, зовнішнього вигляду, довільність манер, що супроводжувалися “технологічно-комунікативною” революцією, яка, своєю чергою, виражалася в тиражуванні серед населення магнітофонів, телевізорів, нерідко призводили до лібералізації і десакралізації життя. Водночас з’являлася можливість шляхом ЗМІ пропагувати й рекламувати нові ідеї та погляди значно ширшій аудиторії. Урбанізація лише сприяла цим тенденціям, але емансипація торкнулася і сільського населення, де поступово також нівелювався старий життєвий уклад. Поступово девальювалися відносини батьки/діти, священник/віруючий, учитель/учень (той самий архетип “верх/низ”). Із Заходу, до речі, прийшли ті ж “депатерналістичні” тенденції, коли діти виховувалися шляхом потурання, без дотримання табу (на гадці – ювенальна юстиція, що утверджується в багатьох країнах постмодерної Європи). Батьки самостій-

но регулювали народжуваність, що також було новим віянням. З'являлися “на масовому рівні” контрацептиви, які вважалися “продуктом прогресу” нової емансипованої епохи й кардинально переосмислювали ставлення людства до сакральних взаємин між чоловіком і жінкою. Згаданий нами вище традиціоналіст К.Р.Болтон вважає, що ці соціальні вияви (фемінізм, контроль за народжуваністю, методи банківської справи, сцієнтизм, доктрини рівності) свідчать про завершення цілого цивілізаційного циклу¹⁶. А секуляризаційні процеси, що неухильно розгортаються, а також десакралізація влади лише підтверджують правильність означеної вище тези К.Р.Болтона.

Спроби ж оновлення Католицької церкви (політика “аджорнаменто”, що проводилася в умовах Другого Ватиканського собору, 1962–1965 рр., найвищими її ієрархами) шляхом наближення її до ментальності постмодерного суспільства, усупереч сподіванням, не виявилися успішними. Практикуюче християнство губилося у світі “нових можливостей нової лаїцистичної епохи”. Людині, позбавленій духовного імунітету, яка живе в антуражі модернізованого “емансипованого простору”, надзвичайно складно дотримуватися сакральної традиції. До речі, радянське суспільство вповні відчуло на собі вплив капіталістичних десакралізаційних тенденцій приблизно з кінця 1980-х рр., в умовах “пізньої” перебудови. Інші соціалістичні країни (з блоку ОВД) розпочали “емансипуватися” дещо раніше.

Нині (на початку ХХІ ст.) світове суспільство переживає загальну безпрецедентну “технологічно-комунікативну” революцію. Розвинений мобільний зв'язок, інтернет, соціальні мережі, електронна пошта, багатоканальне телебачення, модернізовані засоби пересування, новітня реклама (за влучним висловом згаданого нами традиціоналіста О.Фоміна, людство розвивається в умовах медіократії – тотального впливу інформації, надмодерної техніки, яка цілком домінує над людською свідомістю, створює своєрідну “віртуалізацію” дійсності)¹⁷, звичайно ж, з одного боку, полегшують життя людства. Але з іншого, – ідуть врозріз з багатовіковою традицією. Загальна глобалізація є по суті антиподом архетипу “своє/чуже”, загальна рівність – антиподом архетипів “верх/низ” і “культурне/сире”. Але найнебезпечнішими, на наш погляд, є антиподи до ключових архетипів – “табу” і “жертви”, відповідно, загальна емансипація і тотальна консумізація світового суспільства. Дивують темпи цих змін, особливо за останні десять років, коли під впливом модернізованих ЗМІ люди на очах утрачають зв'язок з минулим. На гадці відома мудрість – “Historia est magistra vitae!” (“Історія – вчителька життя!”). Але чи вчиться сьогодні людина? Ось у чому запитання.

Київський учений професор Валерій Капелюшний безкомпромісно стверджує, що традиційні духовні засади цивілізації нині підміняються квазі-цінностями комерціо-налізованої “одновимірної” культури гіпермаркету” і все очевиднішим стає “агресивний натиск мережевого суспільства”, “pornoгладуру” й глобалізаційної уніфікації¹⁸.

Трансформація аксіологічних та онтологічних сенсів людського буття в сучасній “культурі видовищ” епохи “нищого сакрального” вимагає від ученого-гуманітарія інтелектуальної сміливості протистояти “пасивному тероризму інертних мас” (В.Капелюшний вдало запозичує влучні терміни українських культурологів – О.Івашини та Ю.Павленка). Тілесно-зорієнтована культура постіндустріального суспільства, “тілоцентризм” ведуть, на думку українського вченого, до девальвації понять, які ще донедавна вважалися репрезентативними підставами людської цивілізації: дух, духовність, душа, любов, милосердя, віра та ін.¹⁹.

Утрата аксіологічних підстав західної цивілізації (етичних канонів та естетичних критеріїв) на зламі ХХ і ХХІ століть потягла за собою глибоку світоглядну кризу, драматичне розчарування в людині як істоті духовній і раціональній. Глобалізація й пост-

модернізм, інтенсифіковані комунікаційними технологіями мережевого суспільства, зруйнували й “демістифікували” традиційні обґрунтування культурних сенсів людського буття, проте поки що не в змозі дати адекватні часу й переконливо аргументовані альтернативні підходи. У цих умовах, на думку В.Капелюшного, нагальною є потреба переосмислення ключових сенсів людського буття, котрі зазнають незворотних змін. Адже “споживацько-гедоністичне” (В.Капелюшний цитує слова Ю.Павленка) ставлення до життя вступає в пряму суперечність з “аскетично-трудова духом раннього і класичного капіталізму”²⁰.

На наш погляд, доба постмодерну – дуже контрастна. Є суттєві дезорієнтації, але водночас є й значні можливості, особливо у світопізнанні. Ті ж інтернет, телебачення, соціальні мережі, мобільний зв’язок, новітні засоби пересування можна “пускати в позитив”, пізнаючи священні тексти, читаючи улюблені твори, укладаючи листи близьким людям, мандруючи по різних куточках світу. Історична людина не мала, звісно, таких можливостей!

Український філософ, лауреат Шевченківської премії Сергій Кримський у статті “Смисл постісторії” цілком слушно відзначає, що поява інтернету стала знаменною подією в розгортанні пізнавальних процесів, позначила ще не бачений у людському бутті віртуальний вимір історії. Перед людством і справді відкрилися неосяжні потенційні світи пізнання²¹.

Разом з тим людині постмодерної доби потрібно, передусім, бути поінформованою й пам’ятати цінності предків, серед яких релігія (!) завжди знаходилася на першому місці.

1. Реєнт О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О. Реєнт // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 3–22.
2. Там само. – С. 19–21.
3. Кисельов О. Взаємовплив секуляризації та екуменізму / О. Кисельов // Філософська думка. – 2005. – № 5. – С. 88–89.
4. Дугин А. Абсолютная Родина. Пути Абсолюта. Метафизика Благой Вести. Мистерии Евразии / А. Дугин. – М. : АРКТОГЕЯ-центр, 1999. – С. 370–375; Болтон К. Р. Циклическая парадигма традиции / К. Р. Болтон // INTERTRADITIONALE (1). Международный альманах Традиции и Революции, 2010. – С. 103–117; Фомин О. Тернерная модель и символы социальной стратификации в традиционном обществе / О. Фомин // INTERTRADITIONALE (1), Международный альманах Традиции и Революции, 2010. – С. 118–158; Игнатъев А. Сословия и касты в мусульманском мире / А. Игнатъев // INTERTRADITIONALE (1). Международный альманах Традиции и Революции, 2010. – С. 178–192.
5. Дугин А. Абсолютная Родина. Пути Абсолюта. Метафизика Благой Вести. Мистерии Евразии / А. Дугин. – М. : АРКТОГЕЯ-центр, 1999. – С. 374.
6. Там само, – С. 314–321, 370–376.
7. Борозенец М. Просветление после Просвещения / М. Борозенец // INTERTRADITIONALE (1). Международный альманах Традиции и Революции, 2010. – С. 6.
8. Там само. – С. 9.
9. Там само. – С. 16.
10. Там само. – С. 9.
11. Там само. – С. 10.
12. Там само. – С. 12, Болтон К. Р. Циклическая парадигма традиции / К. Р. Болтон // INTERTRADITIONALE (1). Международный альманах Традиции и Революции, 2010. – С. 103–117.
13. Фомин О. Денница-капитал и его отчуждение / О. Фомин // INTERTRADITIONALE (1). Международный альманах Традиции и Революции, 2010. – С. 22.
14. Там само. – С. 19–35.

15. Кисельов О. Взаємовплив секуляризації та екуменізму / О. Кисельов // Філософська думка. – 2005. – № 5. – С. 95.
16. Болтон К. Р. Циклическая парадигма традиции / К. Р. Болтон // INTERTRADITIONALE (1). Международный альманах Традиции и Революции, 2010. – С. 112.
17. Фомин О. Денница-капитал и его отчуждение / О. Фомин // INTERTRADITIONALE (1). Международный альманах Традиции и Революции, 2010. – С. 31–35.
18. Капелюшний Ю. Культурні сенси людського буття: аксіологічні й онтологічні трансформації в умовах глобалізації / В. Капелюшний // Історія повсякденності: теорія та практика : матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 5–6 жовт. 2012 р. / [упоряд.: О. М. Лукашевич та ін.]. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 18.
19. Там само. – С. 19.
20. Там само. – С. 19–20.
21. Кримський С. Смысл постісторії / С. Кримський // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С. 23–24.

Олег Егреший

(г. Ивано-Франковск, Украина)

“Сакральные архетипы”: попытка традиционалистского взгляда на историческую ретроспективу

В статье автор делает попытку анализа динамики нивелиации “сакральных архетипов”, которые были незыблемы на протяжении многих веков: архетипов “табу”, “жертвы”, “верх/низ”, “культурное/сырое”, “свое/чужое”. Современная цивилизация отошла от давних архетипов.

Ключевые слова: “сакральные архетипы”, “жертва”, “табу”, цивилизация, десакрализация, эмансипация.

Oleg Egreshiy

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

“Sacred archetypes”: the attempt of traditional view on the historical retrospective

In the article the author tries to deduce a dynamics of the leveling “sacred archetypes” such as: archetypes “taboo”, “victim”, “top/bottom”, “cultural/raw” “ours/others” which were common for our ancestors for many years ago. Modern civilization goes away from the ancient.

Keywords: “sacred archetypes”, “victim”, “taboo”, civilization, desacralization, emancipation.